

HATİCE SULTAN TÜRBESİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Hakkı ÖNKAL*

Özet

Şehzade Camii Haziresi türbeler grubunda yer alan, aidiyeti tartışmalı Hatice Sultan Türbesi sadece aidiyetiyle değil muntazam olmayan altı kenarlı plan şeması ve inşa tarzı ile de standart dışı bir yapıdır. Hatice Sultan'a mal edilen türbenin bazı literatürde Gevher Hatun'a ait olabileceği belirtilir. Ancak bu iki hanım sultan hakkındaki kimlik bilgileri yeterli değildir. Yılmaz Öztuna, III. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın Şehzade Camii haziresindeki kendi türbesinde medfun olduğunu bildirir. İsmail Orman ise türbenin Sultan İbrahim'in 1694 yılında vefat eden kızı Gevher Sultan'a ait olabileceğini ileri sürer. Mevcut bilgiler, belirsizliği gidermemekte aksine daha koyu bir vuzuhsuzluğa yol açmaktadır.

Türbe gövdesinin alt kısmı taş üstü tuğla örgüdür. Malzemedeki görülen bu farklılıktan başka bir farklılık plan şemasında görülür. Gövdenin alt kısmı güney-batı tarafta, 90 dereceye yakın açılarla köşeleri dönerken, önde 45 derecelik açılar yapar ve böylece önde sekizgene arkada dörtgene göre şekillenmiş altı kenarlı bir mekan oluşur. Gövdenin üst kısmı ise, mekanın cadde tarafındaki köşelerine birer tromp kurularak muntazam sekizgene dönüştürülmüştür. Ayrıca gövdenin alt kısmında duvarlar sadece 20 cm kalınlığındaki taş panellerle oluşturulmuştur. Duvarların üst kısmı tuğladır.

Diğer taraftan, ihata duvarı üzerine kurulan yapının batıdaki pencereleri, bu duvardaki farklı boyutlara sahip mevcut pencerelerdir. Bütün bu nedenlerle eser standartlara uymayan problemlili bir yapı hüviyetindedir.

Anahtar Kelimeler: Hatice Sultan Türbesi, Gövde Anomalisi, Malzeme, Plan Şeması, Standart.

THOUGHTS ON TOMB OF KHADIJAH SULTAN

Abstract

Shrine of Khadijah Sultan, which takes part within the group of tombs of Shahzadeh Mosque Hazire is a nonstandard building not only with its state of belonging and design, but also with its irregular hexagon plan schematics. Although the inscription inside attributes the tomb to Khadijah Sultan, some literature suggest that it might be belong to Gevher Hatun. However, the identity information for both of these "Hanim Sultans" (i.e. Lady Sultan) is not sufficient. Historian Yılmaz Öztuna gives the information that Mehmed III's daughter Khadijah Sultan is buried in her shrine located in the "hazire" of Shahzadeh Mosque, he also states that her husband Mirahur Mustafa Pasha is buried in the same shrine. However, it is stated that there are four sandukas (tombs) inside the shrine, one belongs to Khadijah Sultan and the rest to her children. Öztuna too states that Khadijah Sultan's three kids who died at their early ages are buried in this shrine, in this case however, there should be five tombs. On the other hand, Ismail Orman claims that the tomb may be belong to Gevher Han Sultan, who is the daughter of Sultan Ibrahim and died in 1694. In fact, Öztuna states that Gevher Han Sultan is buried in the "hazire" of Shahzadeh Mosque. All these information does not make the matter clear, on contrary, complicates it even more.

The lower part of the body of the shrine is installed with brick over stone. Apart from this distinctness seen in the material, the main distinction is in its plan schematics. The lower part of the body facing southwest while having corners of 90 degrees in accordance with a square plan, it has another two corners each making 45 degrees so that an octagonal area in the front and a hexagonal area at the back is constituted. The upper part of the body is converted to a perfect octagon by installing tromps at each corners located on the street side of the building. Thus an octagonal structure is created whose lower part is six sided and upper part is covered with a dome. The walls at the lower part of the body is bonded with block stones with only 20 cm of thickness. The upper part of the walls are made of brick.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi. Emekli Öğretim Üyesi. e-mail: onkalkakki@gmail.com.

On the other hand, the west side windows of the building, which is constructed on the enclosing wall, are built at different sizes in order to fit with the ones on the enclosing wall. Considering all these reasons, the building is a problematic structure being out of standards.

Keywords: Shrine of Khadijah Sultan, Body Anomaly, Material, Plan Schematics, Standard Type.

İstanbul'da Şehzade Camii haziresinde, dördü Osmanlı hanedan üyelerine diğer üçü üç ünlü paşaya ait yedi türbe mevcuttur. Bunlardan batıda ihata duvarı üzerinde yükselen sade ve mütevazı türbe (Foto.1), Hatice Sultan'a izafe edilirse de bu husus tartışmalıdır. Zira türbe, Sultan III. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'a mal edildiği gibi yapının Sultan İbrahim'in kızı Gevher Han Sultan için kurulmuş olduğunu ileri sürenler de olmuştur. TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki Şehzade Külliyesi adlı maddenin yazarı İsmail Orman bu türbeyi tanıtırken "1694'de vefat eden Gevher Sultan için yaptırıldığı sanılan" ifadesiyle bu ihtimal üzerinde durur¹. 1642 yılında doğan Gevher Han Sultan beş yaşında iken Cafer Paşa ile evlendirilmiş ancak Cafer Paşa 1647 yılında vefat ettiği için bu evlilik sūri kalmıştır, yani zifaf olmamıştır. Gevher Han ikinci izdivacını 1660 yılında Çavuşoğlu Mehmed Paşa ile yapmış ve evlilik Mehmed Paşa'nın 1681 yılındaki vefatına kadar 21 yıl sürmüştür. Gevher Han vefatından iki yıl önce Helvacı Palabıyık Yusuf Paşa ile üçüncü defa evlenmiş ve Sultan yukarıda zikredildiği üzere 1694 yılında vefat etmiştir². Gevher Han Sultan'ın gerçekte ikinci evliliğini yaptığı Kaptan-ı Derya Palabıyık Yusuf Paşa, Venediklilerin 1694'de Sakız Adasını ele geçirmelerindeki hıyaneti iddiasıyla Midilli Adasına hapsedilmiş ve bütün servetine el konulmuştur³. Kocasının bu mirasından mahrum kalan Gevher Han'ın malları da vefatından sonra, hazine için zabtedilmiş ve hasları II. Ahmed'in kızı Asiye Sultan'a verilmiştir⁴. Çağatay Uluçay, düzenlenen hüccetlerden Gevher Han'ın çok borçlu olduğunun anlaşıldığını ve en çok da II. Ahmed'in baş kadını Rabia Sultan'a borçlu olduğunu söyler⁵. Bu şartlar muvacehesinde Sultan İbrahim'in kızı Gevher Han'ın mezarı üzerine böyle mütevazı bir türbenin dahi yapılmasının mümkün olamayacağı ortadadır. Yılmaz Öztuna Gevher Han Sultan'ın türbesinin değil mezarının Şehzade Camii haziresinde olduğunu belirtir⁶. Bu nedenle türbenin Gevher Han adına yapılmış olduğu görüşü rahatlıkla elimine edilebilir.

Türbenin mal edildiği ikinci isim III. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'dır. 1590'da Manisa'da doğmuş olan Hatice Sultan 1604 yılında Mirahur Mustafa Paşa ile evlenmiştir. 1610 yılında vefat eden Mustafa Paşa'dan sonra Hatice Sultan'ın başka izdivaçlarının olup olmadığını bilmiyoruz⁷. Yılmaz Öztuna Mustafa Paşa'nın Hatice Sultan'ın Şehzade Camii haziresindeki türbesinde medfun olduğunu bildirir ve hepsi de küçük yaşta ölen üç çocuklarının da bu türbede medfun bulduklarını ilave eder⁸. Bu bilgiler muvacehesinde türbenin Hatice Sultan adına yapılmış olması muhtemel görünmektedir. Türbenin ağabeyi Şehzade Mahmud'un türbesinin yanında kurulmuş olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Hatice Sultan'a mal ettiğimiz türbenin, plan düzenlemesi ve gövde kuruluşu ile ilgili problemler, yukarıda temas ettiğimiz aidiyet probleminden daha az değildir.

¹ İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, 2010, s. 484.

² Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)*, 2, Ankara, 1990, s. 195-196, 390-391; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, İstanbul, 1961, s. 554, 556.

³ Danişmend, *a.g.e.*, s. 560.

⁴ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980, s. 63-65.

⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 65.

⁶ Öztuna, *a.g.e.*, s. 195.

⁷ Genç yaşta eşini kaybeden Hatice Sultan'ın başka izdivaçlarının olması muhtemel ise de bu hususta aydınlatıcı bir bilgiden mahrumuz.

⁸ Öztuna, *a.g.e.*, s. 176.

Şimdi, bu problemlere geçmeden önce yapıyı kısaca tanıtalım. Eser, Şehzade Camii haziresinin batı duvarı üzerinde kurulmuş muntazam olmayan altıgen bir plan arz eder (Çizim 1). Basık kemerli girişin (Foto. 2) yer aldığı doğu tarafta gövde, muntazam sekizgene göre köşeleri 45 derecelik açılarla döner. Buna karşılık, batı tarafta ihata duvarına dayanan kenarlar, güney-batıda 90 dereceden daha geniş, kuzey-batıda ise 90 derecelik açıdan daha dar bir açıyla dönerek ön tarafla bütünleşirler. Böylece planda da görüldüğü üzere kenarları ve açıları eşit olmayan bir altıgen vücut bulur. Mekân ön tarafta pandantiflere batı tarafta ise tromplara basan bir kubbe ile örtülüdür (Foto. 3). Türbe alt sırada yer alan boyutları farklı dokuz, üst sırada yer alan kemerli beş pencere ile aydınlanır. Gövdenin alt bölümü taştır. Muhtemelen tuğla olan üst bölüm ve kubbe sıvalıdır. Yapı içte herhangi bir süs içermez. Batı tarafta hafif bir yükselti halindeki seki üzerinde yenilenmiş dört sanduka vardır (Foto. 4).

Türbe dışta da belli bir seviyeye kadar taş örgüdür. Üst bölüm sıvalıdır. Batı taraftaki tromp taşınıtları bir sıra tuğla kirpi saçakla sınırlandırılmıştır. Alttaki taş bölüm, batı taraftaki köşeler hariç olmak üzere diğer köşeler itibariyle dışta satırlı taş direklerle çatılmıştır (Foto. 5). Yan duvarların orta kesiminde de bu direklere yer verilmiş olup toplam altı taş direk, ihata duvarıyla birlikte adeta karkas gövdeyi oluşturur. Bu dayanaklar üstte özensiz, taşıtı yapan taş hatıllarla çerçevelenmiştir. Pencerelerden alt sıradakiler düz atkılı üsttekiler kavislidir. İki sıra tuğla kirpi saçağın sınırladığı sekiz kenarlı kasnak üzerinde hafifçe sivri kurşun kaplı (ahşap?) kubbe yapıyı tamamlar.

Tartışmalı hususlara gelince; öncelikle belirtelim ki, türbenin alt bölümünü teşkil eden taş duvarların kalınlığı dayandığı ihata duvarı hariç sadece 20 cm den ibarettir (Çizim 1). Küçük ölçekli ve kubbe örtülü dönemin standart yapılarında bu kalınlık 90-100 cm civarındadır. Her ne kadar hemen yanındaki Şehzade Mahmud'a ait türbede de duvar kalınlığı buna yakın ise de bu türbenin önce baldaken tarzında kurulduğu ve sütunların aralarının sonra mermer panellerle kapatıldığı⁹ malumdur (Foto. 6). Peki, burada bu duvar kalınlığı niçin 20 cm'e düşmüş ve yamuk planlı bir yapı ortaya çıkmıştır?

Türbenin kurulduğu alan muhtemelen Hatice Sultan'ın zevci Mirahur Mustafa Paşa ile çocuklarının defnedildiği mahaldi. Burası, Rüstem Paşa'nın türbesi ile Mustafa Paşa'nın öldüğü sırada henüz tamamlanmakta olan Bosnalı İbrahim Paşa türbesinin arasında kalan, ihata duvarının önündeki yer olmalıdır¹⁰. Mustafa Paşa vefat ettiğinde Hatice Sultan henüz yirmi yaşında idi. Kendisine de medfen olacak bir türbenin yapılması için hemen teşebbüse geçmesi beklenemez. Hatice Sultan, zevci Mustafa Paşa ile birlikte medfun bulunduğu göre ikinci bir evlilik yapmamış olmalıdır. Bu ihtimallere bağlı olarak kendisinin de defnedileceği çocukları ve kocasının mezarları üzerine kısıtlı bir bütçe ile mevcut imkânları değerlendirmek, malzeme ve işçilikten tasarruf etmek suretiyle mütevazı bir türbe yaptırmak istemiş olmalıdır. Bunun için ihata duvarından yararlanılmış görünmektedir (Foto. 7).

İhata duvarından ve özellikle onun üzerindeki pencere açıklıklarından istifade düşüncesi türbenin çarpıklığını kaçınılmaz kılmıştır (Foto. 8). İhata duvarındaki üç pencereden kuzey kesimdeki üçüncüden de yararlanma isteği, türbenin ihata duvarı üzerindeki kısmının kuzeye doğru uzamasını gerekli kılmış (Foto. 9), bu durum öndeki bölümle bütünleşmede çarpıklığa yol açmıştır. Oysa yukarıda işaret edildiği üzere, ihata duvarının hemen yanında yükselen ve ihata duvarı üzerindeki pencerelerden niyaz penceresi olarak yararlanılan Rüstem Paşa ve Bosnalı İbrahim Paşa'ya ait türbeler (Foto. 10, 11) ihata duvarına oturtulmadan bağımsız yapılmış ve bu yapılar muntazam sekiz gövdeli birer eser olarak vücut bulmuştur.

⁹ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992, s. 184-185.

¹⁰ Orman, *a.g.e.*, s. 484.

Tahminimizce, düşük maliyetle türbeyi inşa etme arzusu, batı kenarının köşeleri hariç diğer köşeler ile yan kenarların ortasına birer taş direk dikip bunları birbirine dışa 20 cm taşan taş hatıllarla bağlamayı ve kenarlarda açılan pencere boşlukları ile bu direklerin arasını 20 cm kalınlığındaki panel taşlarla kapatmayı düşündürmüştür (Foto. 12). Direklerin üzerinde uzanan taş hatıllar dışa 20 cm taşıdığı için elde edilen 40 cm'lik kalınlığın üzerine tuğla duvar örülmüş batı tarafta tromplar doğu tarafta pandantifler yapılarak üstte gövde sekizgene dönüştürülerek kubbe oturtulmuştur. Kubbenin ahşap olma ihtimali vardır. İhata duvarının kuzey kesimindeki pencere geniş olduğu için bu taraftaki tromp daha derin ve geniş tutulmuş ve bu durum batı cephesinde yansıma bulmuştur (Foto. 13).

Alt sıradaki pencerelerden batı taraftakiler, en ve yükseklik bakımından birbirlerinden farklılık gösterirler (Foto. 9, 14), bu da ihata duvarı üzerinde mevcut bulunan farklı boyutlardaki pencerelerden yararlanma düşüncesinin doğurduğu bir husustur.

Peki, türbe hangi yılda yapılmış olabilir?

Bilindiği üzere Sultan III. Mehmed, tahtında gözü olduğu vehmiyle oğlu Veliahd Şehzade Mahmud'u boğdurmak suretiyle öldürtmüş, bir ay önce de şehzadenin annesini denize atırarak boğdurmuştu. Kendisi de bu elim hadiseden altı ay sonra vefat etmiştir¹¹. III. Mehmed'in yerine tahta oturan Sultan I. Ahmed yukarıda da işaret edildiği gibi ağabeyi Şehzade Mahmud'un mezarı üzerine baldaken bir türbe yaptırmıştır. Şehzade Camii haziresinde bulunan bu türbe, daha sonra sütunların arası kapatılarak (Foto. 15) kapalı altıgen bir türbeye dönüştürülmüştür. Bu itinalı değişiklik muhtemelen 1618-1622 yılları arasında Osmanlı tahtında oturan II. Osman tarafından yaptırılmıştır. Genellikle mağdur şehzadelerin türbelerinin yaptırılması ve bu neviden müdahaleler şehzadelerin anneleri tarafından yapılmaktadır. Şehzade Mahmud'un annesi de öldürüldüğünden amcasının türbesi ile ilgili bu değişikliği II. Osman'ın yaptırmış olması muhtemel görünmektedir. Zira yapılan değişiklikteki titizlik, malzeme kalitesi ve özen bir sultanın ilgisini düşündürmektedir. Buna göre türbenin, muhtemelen 1622'den sonra ve sultanların ortalama ömürlerinin elli yıl olduğu dikkate alınırsa 1640 yılı civarında yapılmış olabileceği ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, İstanbul, 1961.

Emecen, Feridun, "Mehmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, 2003, s. 412.

Orman, İsmail, "Şehzade Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, 2010, s. 484.

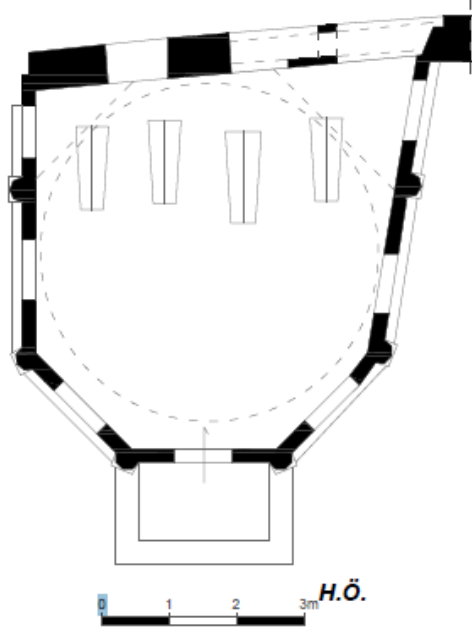
Önkal, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992.

Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)*, 2, Ankara, 1990.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980.

¹¹ Feridun Emecen, "Mehmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, 2003, s. 412.

ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR

Çizim 1: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi Planı

Foto. 1: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi,
Genel Görünüş

Foto. 2: İstanbul, Hatice Sultan
Türbesi, Doğu Yönü

Foto. 3: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi,
Kubbeye Geçiş Bölgesi

Foto. 4: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi,
Yenilenmiş Sandukalar

Foto. 5: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi,
Köşelerdeki Satırlı Taş Direkler

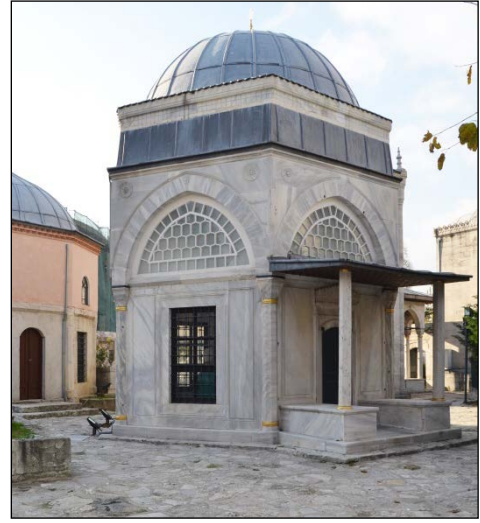

Foto. 6: İstanbul, Şehzade Mahmud Türbesi,
Genel Görünüş

Foto. 7: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi,
Batıda İhata Duvarı Üzerinde Yükselen Gövde

Foto. 8: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi,
Kuzey Cephe

Foto. 9: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi, İhata Duvarındaki Pencereleler

Foto. 10: İstanbul, Rüstem Paşa Türbesi ve İhata Duvarı

Foto. 11: İstanbul, İbrahim Paşa Türbesi ve İhata Duvarı

Foto. 12: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi, Taş Panel Duvarlar

Foto. 13: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi, Farklı Genişlikteki Tromp Çikintıları

Foto. 14: İstanbul, Hatice Sultan Türbesi, Değişik Boyutlardaki Pencereleler

Foto. 15: İstanbul, Şehzade Mahmud Türbesi,
Sonradan Kapatılan Açıklıkların İçten Görünüşü